

რეცენზია

ედვარდ ჰელეტ კარი - რა არის ისტორია?

დავით ლოსაბერიძე

პერესტროიკის პერიოდში, როცა დაიწყო მანამდე ტაბუდადებული ავტორების ნაშრომთა გამოცემა, ბევრმა ჩემმა თანამემამულე კოლეგამ პირველად გაიგო ედვარდ ჰელეტ კარის სახელი. კარის მრავალტომეული *საბჭოთა რუსეთის ისტორია*, პოსტსაბჭოთა სივრცის მეითხველს სთავაზობდა ბოლშევიზმის ისტორიის სრულიად ახლებურ გააზრებას. ამ ფუნდამენტალური ნაშრომის წყალობით, ღირებულებათა ტოტალური გადაფასების ხანაში, პირადად ჩემთვის ცნობილი გახდა მრავალი ახალი ფაქტი და ამ ფაქტების ორიგინალური ინტერპრეტაცია. ამის შემდეგ, საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე, ჩემი ურთიერთობა ამ ისტორიკოსის ნააზრევთან შეწყდა, თუმცა გარკვეული კვალი დატოვა მეხსიერებაში.

ორიოდე წლის წინ გავიგე, რომ მშვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიურმა ინსტიტუტმა, ღია საზოგადოების ინსტიტუტის მთარგმნელობითი პროგრამის ფარგლებში, დაიწყო მუშაობა ეკარის ლექციების კრებულის – *რა არის ისტორია*, ქართულ ენაზე გამოსაცემად. გულახდილად ვადიარებ, არ ვიცოდი, რომ საბჭოთა პერიოდის მკვლევარი ინგლისელი ისტორიკოსი ისტორიის ფილოსოფიის სფეროშიც მოღვაწეობდა.

პირველი ასოციაცია, რომელიც გამიჩნდა, გახლდათ ის, რომ გამახსენდა ფრანგი ისტორიკოსის, მარკ ბლოკის ნაშრომი *ისტორიის აპოლოგია*. ეს არ იყო შემთხვევითი მოვლენა – მე და ჩემს მეგობრებს არაერთხელ გვიკამათია ისტორიის რაობაზე და უნდა გამოვტყდე, საკმაოდ მკვეთრი ფორმითაც.

საქმე იმაშია, რომ კითხვა, რომელიც ედვარდ კარმა 1961 წლის იანვარ-მარტში კემბრიჯის უნივერსიტეტში წაკითხული ლექციების ციკლის საერთო სათაურად აირჩია, ისტორიკოსთა (და არა მარტო მათი) სამყაროსათვის სრულებითაც არ არის ახალი.

მსოფლიო ცივილიზაციის არსებობის მთელ მანძილზე ხშირად ხდებოდა ისტორიის როლის როგორც მეტისმეტი გაზრდა (ყველა მეცნიერებაზე მაღლა მდგომი აზროვნების ფორმა), ის სრული იგნორირება (არასამეცნიერო და საექსპო ლიტერატურული ღირებულების მქონე ნაცოდვილართა კონგლომერატი).

არისტოტელედან მოყოლებული (რომელიც ისტორიას პოეზიასთან შედარებით, ნაკლებ ფილოსოფიურ, მხოლოდ გასართობ, კერძო შემთხვევების ამსახველ საშუალებად მოიაზრებდა) ვიდრე ნიცშემდე (რომელიც წარსულისაკენ გახედვას მოხუცებულობის სინდრომად მიიჩნევდა და დღევანდელის უარყოფის მცდელობად ნათლავდა) არ განელებულა კამათი – არის თუ არა ისტორიის შესწავლა სერიოზული საქმიანობა და საერთოდ, შეიძლება თუ არა ისტორია მეცნიერებად მივიჩნიოთ.

ეს კამათი, რა თქმა უნდა ინტენსივობის უფრო დაბალი ხარისხით, ობივატელებშიც მიმდინარეობდა. მახსენდება ჩემი სტუდენტობის წინარე ხანა – როცა ვამბობდი, რომ ისტორიულზე მინდოდა ჩაბარება, ბევრი კვერს მიკრავდა – მართალია კონკურსი დიდია, მაგრამ მაგის სწავლას რა უნდა, თანაც მათემატიკის (და საერთოდ ზუსტი მეცნიერებების) ცოდნაც არ დაგჭირდებაო.

მოკლედ, საზოგადოების დიდი ნაწილისათვის ისტორია წარმოადგენდა და წარმოადგენს გასართობი ამბების ერთობლიობას, რომელიც ამაღელვებლად გვიყვება, თუ როგორ გაწირეს თავი მუციუს სცეპოლამ თუ ცოტნე დადიანმა და როგორი მაგრები იყვნენ დავით აღმაშენებელი და ფრიდრიხ ბარბაროსა.

თუმცა ამავე დროს არსებობდა განსხვავებული შეხედულებაც. ისტორია აღიქმებოდა ცხოვრების მასწავლებლად (istoria magistra vita), გამოითქმებოდა წუხილი, რომ ამ მასწავლებლისაგან არავინ არაფერს არ სწავლობს და რწმენა, რომ "აწმყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავალისა".

ეს უკანასკნელი შეხედულება ევროპულ აზროვნებაში გაბატონებული იყო ფრანგი განმანათლებლებიდან მიყოლებული ვიდრე პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისამდე.

ეს არის პერიოდი, როცა კაცობრიობა, უფრო სწორედ დასავლური ცივილიზაცია, დარწმუნებული იყო ადამიანური აზროვნების ყოვლისშემძლეობაში. ეს იყო ჟიულ ვერნის გმირების ეპოქა, დიდი მეცნიერული აღმოჩენების ხანა, ჰეგელის, დარვინის, ედისონის, პასტერის, მარქსის მოღვაწეობის პერიოდი. ამ დროს გამოჩნდნენ ასპარეზზე აინშტეინი და ფროიდი და ამავე ხანებში ქმნიდნენ თავიანთ ნაშრომებს დიდი ჰუმანიტარები და ისტორიკოსები – შატობრიანი და გიზო, მომზენი და ტრეველიანი...

XX საუკუნეში ვითარება საპირისპიროდ შეიცვალა. 1914 წლის შემდეგ განვითარებული მოვლენები მარტო მოსახლეობის მასობრივი განადგურებით და ტოტალური კრიზისებით არ გამოირჩეოდა. მართალია ორმა მსოფლიო ომმა, კომუნისტმა და ფაშიზმმა, სოციალისტურმა რევოლუციებმა (კულტურული რევოლუციების ჩათვლით) და პერმანენტულმა ლოკალურმა კონფლიქტებმა, 30-იანი წლების დიდმა ეკონომიურმა დეპრესიამ და მომდევნო ეკონომიურმა კრიზისებმა ასეულობით მილიონი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა და კიდევ უფრო მეტი ადამიანი უკიდურესი სიღატაკის პირობებში ჩააყენა, მაგრამ მათი უმთავრესი დანაშაული მაინც ის გახლავთ, რომ კაცობრიობამ დაკარგა ხვალისდელი დღის რწმენა და ის ოპტიმიზმი, რითაც ასე გამორჩეული იყო XIX საუკუნე.

ყოველივე ამან მნიშვნელოვანი გარდატეხა გამოიწვია აღნიშნულ მოვლენათა თანამედროვე ისტორიკოსების აზროვნებაში. XX საუკუნის I ნახევრის ცნობილი ისტორიკოსები (კროჩე, ნამიერი, ტონბი, კოლინგუდი), აკრიტიკებდნენ რა გასული საუკუნის ისტორიკოსთა გულუბრყვილო სურვილს, შეექმნათ ყოვლისმომცველი მსოფლიო ისტორია, რომელიც ნიუტონის თუ ჰეგელის კანონების მსგავს კანონზომიერებებს დაექვემდებარებოდა, ამავე დროს ადანაშაულებდნენ "მამათა თაობას" ფილოსოფიის ისტორიის სრულ უგულვებელყოფაში. ამ პერიოდში მომავლის რწმენა და ის დიდი ლიბერალური სული, რომელიც XIX საუკუნეში იყო გაბატონებული, მძაფრი კონსერვატიზმით შეიცვალა.

ეს დაპირისპირება მეტყველებს არა იმდენად ისტორიკოსთა ინდივიდუალური შეხედულებების ცვლაზე, რამდენადაც გარკვეულ კანონზომიერებებზე საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში. მოკლედ რომ ვთქვა – ოპტიმიზმი პესიმიზმმა შეცვალა.

დღევანდელი გადასახედიდან შესაძლებელი ხდება ამ მეტამორფოზის ახსნა: თავის თავში მემისმეტად დარწმუნებულმა ევროპულმა ინტელექტმა, კერძოდ ისტორიულმა აზროვნებამ, ვერ მოახერხა ეწინასწარმეტყველა ვერც მსოფლიო ომები და ვერც ტოტალიტარული რეჟიმების წარმოშობა ატლანტიკიდან წყნარ ოკეანემდე. "საერთოდ შეგვიძლია მომავლის დანახვა?", "იქნებ ჯვობია ყველაფერი უცვლელად დავტოვოთ?" – ასეთი გახდა ახალი ეპოქის სულისკვეთება.

მართლაც, განა "ძველი და კეთილი დრო" არ სჯობს სოციალიზმის პროპაგანდას? ამ უკანასკნელმა ხომ სტალინის, ჰიტლერისა და მათს მოსვლა გამოიწვია, აქედან გამომდინარე ყველა შედეგით?

ფ.კაფკას რომანების აბსურდულობის და პესიმიზმის ატმოსფერო გაბატონდა არა მარტო ლიტერატურაში, არამედ საზოგადოებრივ ცნობიერებაშიც (მ.შ. მეცნიერებაშიც). კონსერვატიზმი გლობალურ ემპირიზმში გადაიზარდა. "დავიმსახუროთ მშვიდი ცხოვრება, ძირს ყოველგვარი ახალი იდეები" – ასეთი გახდა ახალი ცხოვრების წესის დევიზი.

მართალია პოლიტიკაში გაბატონებულ ანალოგიურ განწყობას სხვადასხვა ქვეყანაში გამოხატვის სხვადასხვა ფორმები გააჩნდა (მაკკარტიზმი აშშ-ში, ზასტოი სსრკ-ში), მაგრამ პრინციპი საერთო იყო. და რაც ყველაზე მთავარია, ახალი ცხოვრების წესი საზოგადოების უდიდესი ნაწილისათვის გახდა მისაღები.

XX საუკუნის შუახანებიდან მოყოლებული სწორედ ასეთ გარემოში ისახება და ვითარდება ახლი შეხედულება ისტორიის არსისა, და საერთოდ ცივილიზაციის განვითარების შესახებ, რომლის თანახმადაც, საყოველთაო პესიმიზმის მიზეზი ზოგადად საზოგადოების განვითარების სიძნელეებსა და ცნობიერი მომენტის ნაკლებობაში უნდა ვეძიოთ.

ახალი მოსაზრება, აღიარებს რა არსებულ სირთულეებს ცნობიერების მიერ რეალობის ადეკვატურად აღქმის სფეროში (შდრ. XX ს. I ნახ. ისტორიკოსები), ამავე დროს ოპტიმისტურადაა განწყობილი და სწამს, რომ თუ ყველაფრის შესახებ ყველაფრის ცოდნა შეუძლებელია, ძირითადი კანონზომიერებების დადგენა მაინც შეიძლება (აქ უკვე XIX ს. განწყობა იჩენს თავს).

იწყება ახალი, ზემოსხენებული პრობლემისადმი შუალედური მიდგომის ეპოქა. რადიკალურ პოზიციებს შორის შუალედურის პოვნა თანამედროვეობის ტენდენციას წარმოადგენს. ამავე დროს აქ ადგილი არ აქვს უბრალო ეკლექტიკას, ესაა საფუძვლიანი კრიტიკის შედეგად მიღებული ლოგიკური დასკვნების წყება.

და ეს არ არის მხოლოდ ისტორიკოსებისათვის დამახასიათებელი განწყობა. თუ ეკარი ახალ შეხედულებას ამტკიცებს როგორც ისტორიკოსი, ეგელნერი იგივეს აკეთებს, როგორც ნაციონალიზმის იდეის მკვლევარი.

ბუნებრივია, ახალი მიმდინარეობა ჰუმანიტარულ აზროვნებაში უცებ არ დამკვიდრებულა. დღეისათვისაც არ შეიძლება ითქვას, რომ ასე ვთქვათ, "ოქროს შუალედის" თეორია სრულადაა გაბატონებული სამეცნიერო წრეებში. სკეპტიკურ-პესიმიზტური სკოლა კვლავ განაგრძობს არსებობას და კვლავაც მწვავე დისკუსიები მიმდინარეობს ორ დომინანტ შეხედულებას შორის.

კამათი შეეხება როგორც საკითხისადმი ფილოსოფიური მიდგომის პრობლემას, ისე მეთოდს და იმასაც, რამდენად მიუკერძოებელი შეიძლება იყოს ისტორიკოსი; ანუ მიმდინარეობს პასუხის ძიება კითხვებზე: რა? როგორ? ვინ?

მოდით მიკვლევ გადავაგლოთ თვალი ამ პრობლემებს და დავიწყოთ ბოლოდან: ვინ?

რა თქმა უნდა ისტორიას ისტორიკოსი წერს, მაგრამ გასარკვევია, როგორ ხდება ეს.

რამდენად მიუკერძოებელია ისტორიკოსი? ისტორიკოსი, უპირველეს ყოვლისა, თვისი ეპოქის შვილია და ანგარიშს უწევს არსებულ ვითარებას. სულ ერთია, ეს იძულებითი ნაბიჯია, როგორც ტოტალიტარიზმის პირობებში ხდება (ნებისმიერი შეხედულების განხილვა ამხანავ ლენინის, სტალინის, ჰიტლერის ან მათს "გენიალური მოძღვრების შუქზე"), თუ ნებაყოფლობით აქტს წარმოადგენს (დავით აღმაშენებლის, ივანე მრისხანის, ფილიპე ლამაზის გამოყვანა თანამედროვე სახელმწიფოებრივი აზროვნების მატარებელ

პირებად). ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ერთი და იგივე ისტორიკოსი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ხშირად იცვლის შეხედულებებს საკვლევი ობიექტის შესახებ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, იქნებ სჯობს, სანამ ისტორიულ ეპოქას შევისწავლით, ჯერ მისი აღმწერი ისტორიკოსის პიროვნება შევისწავლოთ და კიდევ უფრო ადრე – ამ ისტორიკოსის გარშემო არსებული პირობები?

ამავე დროს, შეუძლებელია ერთმა ადამიანმა იცოდეს ყველაფერი ყველაფრის შესახებ, ამიტომ ხდება ვიწრო სპეციალიზაცია და ამა თუ იმ ექსპერტმა არაფერი იცის მომიჯნავე სფეროს შესახებ (უნებლიედ მასხენდება ხუმრობა, რომ მაგანი ექიმი მარჯვენა ყურის სპეციალისტია და მარცხენა ყურის მკურნალობა არ იცისო).

შემდეგ ისმის ახალი შეკთხვა – როგორ?

ამ შემთხვევაში პრობლემას წარმოადგენს ფაქტისა და მისი ინტერპრეტაციის ურთიერთმიმართების საკითხი. როგორ ჯობია, შევავროვოთ ფაქტები და მერე მოვახდინოთ მათი ინტერპრეტაცია, თუ ჯერ ჩამოვაყალიბოთ ჰიპოთეზა და მერე ფაქტებით გავამყაროთ ან უარყოთ იგი. სადაა იმის გარანტია, რომ მცდარ თეორიას არ მივუსადაგებთ ფაქტებს ან მეორეხარისხოვან ფაქტებზე დაყრდნობით და მნიშვნელოვანის უგულვებელყოფით არ გამოვიტანოთ მცდარ დასკვნებს?

აქ ახალი პრობლემაც იჩენს თავს. მარტო ინტერპრეტაციაზე დაყრდნობამ შესაძლოა საკითხის პოლიტიზაციამდე მიგვიყვანოს (მაგალითისათვის გამოდგება ტერიტორიული დაკავშირების გადაჭრის მცდელობა იმის მიხედვით, თუ რომელი ერთი უფრო "ძირძველია" და რომელი ფლობდა "ოდიტგანვე" ამა თუ იმ მიწის ნაგლეჯს). მეორეს მხრივ, მხოლოდ ფაქტებზე დაყრდნობა მეტისმეტად ავიწროებს კვლევის სფეროს.

და კიდევ ერთი – როგორ განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან ჩვენი (თუნდაც გენიალური) ჰიპოთეზები და რეალურად, ობიექტურად არსებული კანონზომიერებები (თუკი ასეთები მართლაც არსებობენ). ანუ სხვაგვარად – როგორი უნდა იყოს ისტორიის ფილოსოფია?

და ბოლოს, რა?

ისტორიკოსთა სამყაროში ყოველთვის მიმდინარეობდა კამათი რამდენიმე მეტად მნიშვნელოვანი საკითხის გარშემო. მათ შორის უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს დაპირისპირებები:

საზოგადოება (სოციოლოგიური ფაქტორი) და პიროვნება (ფსიქოლოგიური ფაქტორი) – რა ძალა გააჩნია საზოგადოებას პიროვნებაზე ზემოქმედებისათვის? როგორია პიროვნების თავისუფლების ხარისხი და მისი როლი ისტორიაში?

მორალი თუ რეალობა – რამ უნდა განსაზღვროს განვითარების პროცესი? ვინაა სწორი – მორალის პრინციპული დამცველი, აღმოსავლეთეუროპული (რუსული) ტიპის ინტელიგენცია, რომელიც სახელმწიფოს უპირისპირდება თუ დასავლური ყაიდის ინტელექტუალი, რომელიც რეალობის პრიორიტეტს აღიარებს და თავად მონაწილეობს სახელმწიფო პოლიტიკის განსაზღვრაში?

დეტერმინიზმი და შემთხვევითობა (ზოგადი კანონზომიერებანი და კერძო შემთხვევები) – მაინც რა წარმართავს ისტორიულ პროცესებს – ობიექტური კანონზომიერებანი თუ შემთხვევითი მოვლენების კონგლომერატი?

ევოლუცია თუ რევოლუცია – რომელია უკეთესი, შესაძლოა გეგმაზომიერი გარდაქმნა დიდი კატაკლიზმების გარეშე, თუ ეს უკანასკნელი განვითარების გარდაუვალ და აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენს?

მოკლედ, შესაძლებელია თითოეულ დიდემას, თითოეულ დაპირისპირებულ წყვილს მოექცნოს გადაწყვეტა, თუნდაც ოქროს შუალედი? მხოლოდ ყველა ზემოსხენებულ კითხვაზე პასუხის გაცემის შემთხვევაში (თან პასუხი აუცილებლად პოზიტიური უნდა იყოს) გვაქვს უფლება ვილაპარაკოთ ისტორიაზე, როგორც სერიოზულ დარგზე.

პესიმისტები თვლიან, რომ ეს შეუძლებელია, ოპიმისტები საპირისპიროს ამტკიცებენ, რეალისტები კი ამბობენ – "გააჩნია რა შემთხვევაში".

პესიმისტური ფაქტორი ყოველთვის იჩენს თავს გარდატეხის პერიოდებში. ის, ვინც სამყაროს უცვლელობაში იყო დარწმუნებული, მოულოდნელად აღმოაჩენს, რომ ეს უკანასკნელი აღარ არსებობს. ამ დროს აუცილებელია ახლისათვის აღდგომა, რაც ყოველთვის როდი ხდება – როგორც წესი, საზოგადოებრივ ცნობიერებაში ფატალიზმის ფაქტორი ძლიერდება და ინტელექტი შემთხვევითობის პრიმატს და საკუთარ უსუსურობას აღიარებს.

ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ მომავლისადმი უნდობლობა (პესიმიზმი) ახასიათებს როგორც დამარცხებულ საზოგადოებებს, ისე გამარჯვებულებს და ეს ასეა ყველა საზოგადოებაში, მარკუს ავრელიუსის რომიდან (და უფრო ადრეული, ბაბილონურ-ეგვიპტური სამყაროდან) მოყოლებული XX საუკუნემდე (ბ.რასელი).

გამარჯვებულ საზოგადოებებში ჩნდება იმედი, რომ წარმატება მარადიულია. სულ ერთია ეს იქნება XIX საუკუნის შუახანებში, ვიქტორიანული იმპერიის გაფურჩქნის ხანაში დიდ ბრიტანეთში წარმოშობილი "ისტორიის დასარულის" იდეა, თუ აშშ-ში XX საუკუნის II ნახევარში გაძლიერებული ზუსტად იგივე ხასიათის განწყობა, რაც სათაურთა იდენტურობაშიც კი აისახა ("ისტორიის დასასრული და უკანასკნელი ადამიანი").¹

დამარცხებულ საზოგადოებებში ასევე ძლიერია არსებული სისტემის უცვლელობის რწმენა, მხოლოდ უარყოფითი დატვირთვით. როგორც წესი, ეს საზოგადოებები წარსულს აპყრობენ მზერას. ამ დროს ძლიერდება ციკლურობის თეორიის გავლენა – დოგმა იმის შესახებ, რომ ყველაფერი წარმავალია და მუდმივად მეორდება.

ზემოთ უკვე აღინიშნა, რამ გამოიწვია XX საუკუნის I ნახევრის ისტორიკოსთა სკეპტიციზმი თუ კონსერვატიზმი და არსებული ურთიერთობების სიტემების მარადიულობის იმედი. თუმცა ამ მსოფლმხედველობის სისწორე უკვე XX საუკუნის II ნახევარში დადგა კითხვის ნიშნის ქვეშ.

უკვე გასული საუკუნის 50-60-იან წლებში მსოფლიო წესრიგი მნიშვნელოვნად იცვლება. მართალია ესაა ორი სუპერსახელმწიფოს (აშშ, სსრკ) ზეობისა და გარკვეულწილად, იდეალური კონსერვატორული სტაბილობის ხანა, მაგრამ გლობალიზაციის პროცესმა და საზოგადოებრივი ცნობიერების გაღრმავებამ – სოციალური თუ ეკონომიური ურთიერთობების შეცვლამ (კარის მიხედვით – "გეოგრაფიული და სიღრმისეული ფაქტორები") კაცობრიობის განვითარებაში რევოლუციურ ნახტომი გამოიწვია.

ინგრევა კოლონიალიზმის სისტემა აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის კონტინენტებზე, ხოლო დასავლეთის ქვეყნებში რევოლუციური მოვლენები იწყება (ახალგაზრდობის გამოსვლები, ჰიპები და "გაბრაზებული ახალგაზრდობა", პაციფიზმი და სექსუალური რევოლუცია).

¹ უნებლიედ მახსენდება XIX საუკუნის ავსტრიელი იურისტის, რუდოლფ ფონ იერინგის სიტყვები: როცა მშვიდობაა დამყარებული, არაფერ ფიქრობს ომზე, ხანამ ქვეყნის პირველი ხალკი არ შეარყევს ჰაერს, ხოლო როცა ომი მძვინვარებს, აღარავის აღარ ახსოვს მშვიდობიანი დრო და წარმოუდგენლად ეჩვენებათ, რომ ოდესმე კვლავ მშვიდობა დაისადგურებს.

მართალია სოციალისტურმა ბლოკმა ამ პერიოდში, გამართული რეპრესიული სისტემისა და უკვე საკმაოდ ჟანგიანი, მაგრამ მაინც რკინის, ფარდის წყალობით, უნგრეთის თუ ჩეხოსლოვაკიის მოვლენების მიუხედავად, ძირითადად თავიდან აიცილა ანალოგიური მოვლენები, მაგრამ 80-იანი წლებიდან დაწყებულმა ახალმა ამბოხმა უკვე შეუქცევადი სახე მიიღო.

რა თქმა უნდა, ამ მოძრაობაში დისიდენტიზმმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა, მაგრამ საზოგადოებაზე მათ მიერ მოხდენილი გავლენა თვით საზოგადოებაში დაწყებულ ღირებულებათა სისტემების გადაფასების პროცესზე მეტყველებს.²

ვერ გავიზიარებ მოსაზრებას, რომ მაგალითისათვის დავუშვათ, საქართველოში აღმოცენებული ზვიადი ზმი მხოლოდ მარგინალთა სოციალ-რევანშისტული მოძრაობა იყო. ამას გარდა იგი წარმოადგენდა (დამოუკიდებლად ან თუნდაც იგივე რევანშისტული მოძრაობის წიაღში) რეაქციას საბჭოურ პერიოდში ქვეყანაში ჩამიყალიბებულ პატრიმონიალურ ურთიერთობათა სისტემაზე.

დასავლეთში და აღმოსავლეთში კრიზისი სხვადასხვაგვარად განვითარდა. დასავლეთმა სოციალ-ეკონომიურ თუ პოლიტიკურ სფეროში ბევრი რამ დაუთმო მემბოხებებს, თამაშის ახალი წესები შეადგინა და ამ რეფორმირების პროცესიდან უფრო განახლებული და გაძლიერებული გამოვიდა; აღმოსავლეთის ბლოკმა კი, რომელმაც ბოლომდე არაფერი არ დათმო და ბოლომდე "ბუნტოვნიკების" სრული დათრგუნვის პოლიტიკას ატარებდა, საერთოდ შეწყვიტა არსებობა.

სამყაროს მშვიდობიანი განვითარების კონსერვატორულ-პესიმიისტური თეორიის კრახმა, საზოგადოების ყველა ამ ამბოხმა და ძველი წესრიგის ნგრევამ ისტორიკოსთა მესამე ტალღის (რომელთა პირველ რიგებში ეკარცა დგას) ჰიპოთეზათა სიმართლე დაამტკიცა.

ასევე დასაბუთდა, რომ მიუხედავად სკეპტიკოსთა ეჭვისა, ისტორიაში გარკვეული კანონზომიერებანი მაინც არსებობს. და თუ ეს ასეა, მოვლენათა გარკვეული წინასწარგანჭვრეტა დასაშვები უნდა იყოს.

არავის არ უკვირს, როცა გლეხი მთელი რიგი ფაქტების (მოდრუბლულობა, ჩიტების დაბალ სიმაღლეზე ფრენა და ა.შ.) ურთიერთშეჯერების შემდეგ დასკვნას აკეთებს – წვიმა იქნებაო. ექიმი, რომელიც სწორ დიაგნოზს დასვამს, ასევე არ ითვლება ჯადოქრად და კოცონზე არ აჰყავთ დასაწავად. სამაგიეროდ ეჭვის თვალთ უყურებენ ისტორიკოსს, რომელიც გაბედავს და მომავლის პროგნოზს გააკეთებს. შეიძლება ვინმეს ახსოვს 1990 წლის საქართველოს ჯერ კიდევ საბჭოთა უზენაესი საბჭოს მსვლელობისას მომხდარი ერთი უმნიშვნელო მოვლენა. როცა ერთ-ერთმა ქართველმა ისტორიკოსმა, აკადემიკოსმა (ანუ სხვაგვარად – პრივილეგირებული საბჭოთა ინტელიგენციის წარმომადგენელმა) ტრიბუნიდან შემოფოთებულმა განაცხადა, საქართველო სამოქალაქო ომის ზღურბლზეაო, მაშინდელმა ცკ-ს პირველმა მდივანმა უხეშად ჩამოართვა სიტყვა. რა, საფრთხის იგნორირებით ომი თავიდან ავიცილეთ?

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინების შემდეგ არ მალეღვებს ის ფაქტი, რომ ისევე, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, მეცნიერებაშიც დროდადრო წამოიჭრება ყოფნა-არყოფნის პრობლემა: ღირს თუ არა ღირს, შესაძლებელია თუ არა იმ მიზნის მიღწევა, რომელიც

² "დაკინების ვითარებაში ყველა ტენდენცია სუბიექტურ ხასიათს ატარებს, მაგრამ როცა მწიფდება ახალი ეპოქის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა, ყველა ტენდენცია ობიექტური ხდება" (გოეთე).

დავისახეთ. ჰუმანიტარული მეცნიერებები და მათ შორის ისტორიაც არ წარმოადგენს ამ მხრივ გამონაკლისს.³

სწორედ ამიტომ, არ შეიძლება არ დაეთანხმო დოქტორ ბერის მიერ 1903 წელს მშვენივრად ჩამოყალიბებულ თეზისს, რომ "ისტორია მეცნიერებაა, არც მეტი, არც ნაკლები".

ისევე როგორც ყველა მეცნიერება, ისტორიაც პასუხობს კითხვაზე *რატომ?* და ამას გარდა ცდილობს პასუხი გაცეს მეორე კითხვაზეც – *საით?*

რა თქმა უნდა, ყველაფრის გათვლა არ შეიძლება და ეს არც არის საჭირო, აუცილებელია შემთხვევითი ინერციების გათვალისწინებაც, მაგრამ უარყო გარკვეული კანონზომიერებების არსებობა, უკვე თავისთავად ნიშნავს, უარი თქვა მოსალოდნელ ცვლილებებზე და სირაქლემის პოზა მიიღო.

რაც არ უნდა ილაპარაკონ, გვინდა თუ არა, ახლა მაინც იდეების ბატონობის დროა და ესაა პროგრესის მამოძრავებელ ძალას, პროგრესისა, რომელიც არის არა ფატალური გარდაუვლობის რწმენა, არამედ წარმოადგენს მოცემული შესაძლებლობების გამოყენების საშუალებას. როგორ იქნება გამოყენებული ეს შესაძლებლობები, ძნელი სათქმელია, მაგრამ აქედანვე ნათელია, რომ იგი უსასრულო პროცესია და არა კაცობრიობის ისტორიის დასასრული.

ასეთი უნდა იყოს ის პრინციპული თვალსაზრისი, რომლის გარეშე ისტორიკოსის მისტიციზმში (ფატალურობისადმი მირჩილება) ან ცინიზმში (სამყაროს აბსურდულობის აღიარება) გადავარდნა მოყვება. ამ შემთხვევაში ერთადერთი, რაც წიგნის ავტორთან ერთად მინდა ვისურვო ისაა, რომ XX საუკუნის I ნახევრის ისტორიკოსთა კრიტიციზმის გვერდით XIX საუკუნის ისტორიკოსთათვის დამახასიათებელი მომავლის და პროგრესის რწმენა იქნას შენარჩუნებული.

მე არ ვაპირებ ჩამოვთვალო ყველა მოსაზრება, რომელიც განვითარებულია ლექციათა ციკლში, ერთადერთი, რაც შემიძლია ვთქვა, ისაა, რომ მიუხედავად წიგნის მცირე მოცულობისა, წარმოჩენილია ყველა ძირითადი საკითხი, რომელიც აღელვებს თანამედროვე ისტორიის ფილოსოფიასა და საერთოდ, ისტორიკოსთა საზოგადოებას მთელ მსოფლიოში.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ესაა ისტორიის ფილოსოფიის ისტორიისა და უფრო მეტიც, ისტორიის ისტორიის მოკლე კურსი. იმედია ყველა, ვისაც არსებული საკითხები აინტერესებს და ამ წიგნს უკვე გაეცნო, დამეთანხმება, რაოდენ სასიამოვნოა ნაბიჯ-ნაბიჯ მიყვებ ავტორისეულ მსჯელობებს და აღმოაჩინო, რომ ისიც ისე ფიქრობს, როგორც შენ, მხოლოდ განსხვავებული გზებით ასაბუთებს თავის შეხედულებებს.

ანალოგიური ნაშრომების კითხვა საინტერესო თამაშს წააგავს: ხან ავტორი უსწრებს წინ მკითხველის აზროვნების პროცესს და აიძულებს უკანასკნელს, მორჩილად მისდიოს ამ აზრებს, ხან პირიქით – მკითხველი აკეთებს დასკვნებს ავტორზე ადრე და ავტორი მოგვიანებით ეთანხმება მას. ისეცაა, რომ წამოიჭრება სადაო საკითხები და ხდება დისკუსიის პროვოცირება

³ უპირველეს ყოვლისა, არ არის საჭირო ზეამოცანების დასახვა. არ უნდა მოველოდეთ გრანდიოზულ აღმოჩენებს ყველა ფეხის ნაბიჯზე, თუმცა არც მათი უარყოფა არ შეიძლება. ხშირად გაისმის წუწუნი, რომ დიდი აღმოჩენების ხანა გავიდა და დღეს შეუძლებელია ამის გაკეთება. ამის დასტურად მოყავთ ის, რომ ახლა მრავალი მეცნიერი მუშაობს ამა თუ იმ პრობლემაზე და და შეუძლებელია რაიმე მოულოდნელი მოხდეს (თუნდაც კლასიკური მექანიკის მსგავსი კანონების აღმოჩენა რომელიმე ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში).

სკეპტიკოსების გასაგონად მინდა განვაცხადო, რომ მრავალი მეცნიერი მუშაობდა მექანიკის დარგში და მრავალი ადამიანი თხზავდა მუსიკას XVIII-XIX საუკუნეებში, მაგრამ მაინც გამოჩნდნენ ნიუტონი და ბეთჰოვენი, ასობით მათი კოლეგის სახელი კი დიდი ხანია, რაც დავიწყებას მიეცა.

თამაშის მოქმედ აგენტებს შორის. შენც იღებ ამ თამაშის წესებს და სიამოვნებით ასრულებ მათ.

ორიოდე სიტყვა ავტორის სტილზე.

ეს არ არის ჩვენს დროში ერთობ მომრავლებული, რთული ქვეყნობილი თუ თანწყობილი წინადადებებით გადატვირთული ზეფილოსოფიური (ამ სიტყვის ცუდი გაგებით) ნაშრომი. თხრობა არეულია, შენარჩუნებულია ლექციებისათვის დამახასიათებელი გადასვლები ერთი თემიდან მეორეზე. კარი ზოგჯერ მშვიდად და ლოგიკურად, ზოგჯერ კი საკმაოდ აფექტურად გვიმტკიცებს თავისას. აქ არ ისმის თავის თავში დარწმუნებული ბრძენი მენტორის ტონი. ყველა მოსაზრება თანაბარი მიუკერძოებლობითაა განხილული და ხშირად ბოლო მომენტამდე არ იცი, რომლისკენ იხრება ისტორიკოსის სიმპატია.

მსჯელობისას ზოგჯერ თავს იჩენს ცნობიერების ნაკადის ტექნიკა. ერთი-ორი ფაქტის ან ისტორიული სახელის უბრალო დასახელებისას (ავტორი თვლის, რომ ეს შენც აპრიორი იცი) შენს გონებაში ჩნდება მთელი რიგი ასოციაციები და თუ ოდესმე გიფიქრია არნიშნულ მოვლენაზე, ქვეშეცნეულად იწყებ საკუთარი მოსაზრებების დაცვას.

კიდევ ერთი მომენტი. მსჯელობაში არ ჩანს ზიზღი და სიძულვილი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების მიმართ. ე.კარი, როგორც საბჭოთა რუსეთის ისტორიის სპეციალისტი, კარგად იცნობს კომუნისტურ იდეოლოგიას, მაგრამ კი არ ლანძღავს მას, არამედ მშვიდად ეკამათება და არ ეთანხმება ან ეთანხმება მარქსის, ლენინისა თუ ტროცკის მოსაზრებებს.

არ მინდა ისე გამომივიდეს, თითქოს აბსოლუტურად და უსიტყვოდ ვიზიარებდე ინგლისელი ისტორიკოსის მიერ ჩამოყალიბებულ ყველა თეზისს. რა თქმა უნდა, სადაო საკითხებიც ჩნდება, როგორც საერთოდ საინტერესო მოსაზრების გაგებისას ხდება ხოლმე. ნებისმიერ მკითხველს თავისი პოზიცია ექნება მასთან დაკავშირებით, მაგრამ წიგნში ჩამოყალიბებული ბევრი პოსტულატი პირადად ჩემს იმპონირებას ახდენს.

ესაა ერთსა და იმავე დროს რთული და მარტივი წიგნი. მის გასაგებად ისტორიული ცოდნის გარკვეული ოდენობა არის საჭირო. იგი სიამოვნებით იკითხება, მაგრამ ზოგჯერ ძნელი გასაგები ხდება. მე მესმის ის სიძნელეები, რომლის წინაშეც აღმოჩნდნენ წიგნის მთარგმნელი და რედაქტორი, ამიტომ არაფერს ვიტყვი შენიშვნაზე, რომელიც თარგმანში არსებულმა ორიოდე ხარვეზმა წარმოშვა.

ჩემს შეხედულებას წიგნზე დავასრულებდი იმით, რითაც უნდა დამეწყო – საბჭოთა პერიოდის ქართულ კრიტიკაში არსებული მფრინავი გამოთქმით იმასთან დაკავშირებით, რომ "ქართველმა მკითხველმა კარგი საჩუქარი მიიღო" და ა.შ., მაგრამ გულახდილად გეტყვით, საერთოდ რეცენზიები (მით უმეტეს მათი წერა!) არ მიყვარს. ხშირად ამა თუ იმ ნაშრომში არსებულ მოსაზრებებს რეცენზიებში გამოთქმული დასკვნების მიხედვით აფასებენ ისე, რომ თვით წიგნს არ კითხულობენ. ამ წიგნის წაკითხვა კი ნამდვილად ღირს მათთვის, ვისაც ერთხელ მაინც გასჩენია შეკითხვა – *მაინც რა არის ისტორია?*